

В.М. ХОБТА, д.е.н., проф.,
О.Ю. ПОПОВА, д.е.н., проф.
Донецкий национальный технический университет

ЗМІСТ ТА РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ПОДАТКІВ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Обґрунтовано необхідність державного втручання в регулювання процесів природокористування через систему екологічних податків. Визначено етапи еволюції поглядів на значення природних ресурсів в системі господарювання. Охарактеризовано зміст інституту екологічних податків. Визначено динаміку податкових надходжень, у тому числі екологічного змісту. Виявлено невідповідності у темпах зростання ВВП та екологічних податків і штрафних санкцій за порушення екологічного законодавства. Констатовано недостатню інтенсивність реалізації екологічної політики на рівні держави. Розкрито зміст екологічних податків з позиції економічних та етичних стимулів.

Ключові слова: *регулювання процесів природокористування, природні ресурси, екологічні податки, національна економіка, екологічна політика.*

Зростання існуючих та формування нових суспільних потреб змушує суб'єктів господарювання до пошуку більш ефективних комбінацій поєднання природних, фінансових, інших ресурсів виробництва, в яких інтенсивність та абсолютні обсяги споживання природних ресурсів постійно зростають за часом, що поступово зменшує можливість саморегулювання природних систем, відновлення природно-ресурсного потенціалу. Накопичення деструктивних змін у довкіллі, що виступає «постачальником» природного капіталу, необхідного для реалізації господарської діяльності, за рахунок розміщення побічних продуктів виробництва та споживання у вигляді викидів, скидів та відходів, негативно впливає на рівень суспільних витрат, призводить до втрати частини прибутку, що може бути спрямований на якісне удосконалення способів виробництва та споживання. Тому екологічні характеристики господарсь-

кої діяльності набувають принципово нового статусу детермінантів економічного розвитку, безпосередньо впливаючи на конкурентні переваги та формування бажаної екологічної якості виробництва і споживання при одночасному гарантуванні високих економічних результатів розвитку. В цих умовах успішна реалізація завдань соціально-економічного розвитку України в значній мірі залежить від ефективності державного регулювання господарських процесів в країні. Цей процес на сьогодні стримується рядом факторів, серед яких забруднення навколишнього середовища, вичерпання природно-ресурсного потенціалу займають провідні місця. Інтенсифікація господарських процесів в умовах виснаження природно-ресурсного потенціалу, обмеженості доступу до природних ресурсів, ускладнення техніко-економічних умов видобутку призводить до глобальних економічних наслідків, які набувають транс-кордонного масштабу, негативно впливаючи на економіку інших країн, обумовлюють зростання витрат і призводять до втрати суб'єктами господарювання економічної стійкості, зниженню рівня безпеки діяльності. Так, наприклад, забруднення доквілля через Азію сьогодні представляє так звану «екологічну катастрофу, що коливається». Як відмічають фахівці, «вартість економічного дива Азіатських країн міститься у найбільш забрудненій воді, найбільш забрудненому повітрі, найбільшому вичерпанні рибних запасів і швидко зникаючих коралових рифах» [2]. Тому виникає необхідність розробки дієвих механізмів і важелів екологічного регулювання економічних процесів на рівні держави. В цих умовах поглиблення теоретичних основ та розробка науково-практичних рекомендацій щодо формування

© В.М. Хобта, О.Ю. Попова, 2013

.....
<http://www.donntu.edu.ua/> «Библиотека»/ «Информационные ресурсы»

<http://www.instud.org>, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_ekon/

системи податкових важелів державного регулювання охорони навколишнього природного середовища є сучасним рішенням проблем прискорення соціально-економічного розвитку держави.

Проблематика формування дієвої системи оподаткування, спрямованої на охорону навколишнього природного середовища та відновлення природно-ресурсного потенціалу, представлена у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Розробкам у сфері удосконалення екологічного оподаткування присвячено праці Ф. Босьє, Т. Брехета, Б. Боскьє [3-4]. Для європейських країн на сьогодні можна констатувати «другу» хвилю розвитку податкової теорії і практики вже у напрямку активного реформування створеної системи екологічного оподаткування, центральним елементом якої є перехід від політики «негативної» мотивації суб'єктів господарювання до охорони довкілля к інструментам «позитивної» мотивації, при якій зростає роль свідомості при прийнятті рішень екологічного змісту [6].

Для вітчизняної економіки характерним є процес тривалого становлення теорії екологічного оподаткування, окремі положення якої розкрито у роботах В. Вишневецького, О. Тищенко, С. Харічкова та інших [9; 13; 17]. В наукових працях, присвячених проблемам екологічного оподаткування, наголошується на пріоритетності фіскальних характеристик податків в сфері охорони навколишнього середовища. Недостатньою мірою розкрито зміст впливу податків на свідомість забруднювачів, що в сучасних умовах господарювання набуває принципового значення для удосконалення виробничих процесів у напрямку зменшення техногенного тиску на довкілля.

Метою роботи є уточнення змісту екологічних податків в забезпеченні економічного розвитку національної економіки, що становить підґрунтя для розробки ефективної системи стимулів на рівні держави і окремих суб'єктів господарювання до покращення охорони довкілля з позиції економічних критеріїв або критеріїв соціальної відповідальності.

Активна увага науковців до проблем

охорони навколишнього середовища, починаючи з середини 50-х років ХХ століття, змусила економістів заново переглянути центральну економічну ідею розвитку: дефіцит ресурсу в процесі можливого використання. Розгляд більшості господарських процесів крізь призму екологічних проблем спричинило появу нових екологічних ідеологій. При цьому їх підґрунтям слугувала теорія антиекономічного зростання. З 1970 р. багато відомих представників економічної думки сконцентрували власні дослідження у напрямку захисту навколишнього природного середовища, забезпечуючи формування екологічного розділу економічної науки.

У 70-ті рр. ХХ століття відбулося певне відродження мальтузіанської школи. Представники неомальтузіанства (Кеннет Боулдінг, Ніколас Георгеску-Роуген, Герман Дейлі) висувають додаткову, принципово нову політичну мету забезпечення економічного розвитку – екологічну сталість і дотримуються позиції, що тільки авторитарна система управління природокористування в господарській діяльності дозволить захистити навколишнє природне середовище [1; 5].

Діалектичні розбіжності у визначенні місця та ролі природокористування в господарській діяльності призвели до формування прикладних областей економічної теорії, які об'єднуються у рамках економіки навколишнього середовища, екологічної економіки, економіки природних ресурсів.

Економіка навколишнього середовища розглядає процеси впливу економіки на довкілля і націлена на створення відповідних інструментів регулювання економічної діяльності у такий спосіб, щоб забезпечити збалансований розвиток екологічних, економічних та соціальних систем функціонування суспільства. Головними завданнями економіки навколишнього середовища є вимір попиту на неринкові товари і послуги та узгодження витрат виробника зі споживчими витратами, щоб привести до «правильної» кількості забруднення.

Економіка навколишнього середо-

вища багато в чому корелює із екологічною економікою. Однак одне із головних розходжень між цими двома областями пов'язане з виміром цінності навколишнього середовища для виробників та споживачів. Фахівці у галузі економіки навколишнього середовища дотримуються позиції, що цінність походить від індивідуальної оцінки корисності об'єкту. Прихильники екологічної економіки вимірюють корисність через біофізичні характеристики об'єкту оцінювання. Так одним з підходів визначення цінності є вимір кількості енергії, що була витрачена на отримання даного об'єкту. У такий спосіб, при порівнянні друкарської машинки та комп'ютеру з позицій цінності продукту, перша більш прийнятна для суспільства, адже на її виробництво та експлуатацію витрачається, очевидно, менше енергії. Такий вибір є прямим наслідком екологічних теорій, в яких доведено, що екосистеми мінімізують витрати енергії. Однак з точки зору суспільства такий вибір не буде найкращим. Тому цінність довкілля не може бути зведена лише до фізичного та метричного показника [7].

Іншим напрямком розвитку економічних теорій є формування економіки природних ресурсів, яка залучає до розгляду питання надмірного забруднення та недостатнього ринкового захисту природно-ресурсного потенціалу внаслідок ринкових провалів. Основні інструменти цієї галузі знань спрямовані на формування такого рівня використання природних ресурсів, який забезпечував би їх природне поновлення та необмеженість за кількістю. У той же час, незважаючи на розходження, є певний перетин економічних теорій. Як економіка навколишнього середовища, так й економіка природних ресурсів розглядають господарські процеси у динаміці. Час – головний фактор, що визначає ціну споживання природних ресурсів у соціально-економічних системах. У залежності від швидкості споживання ресурсів визначатиметься рівень майбутнього дефіциту обмеженого ресурсу, і в такий спосіб – його сучасна ціна.

Роботи представників «Римського

клубу» Д. та Д. Медоузів «Межі зростання», Б. Коммонера («Коло, що замикається») стали відображенням нагальної проблеми суспільства в необхідності конвергенції економічних та екологічних систем в управлінні господарськими процесами [14]. Криза індустріально-економічної моделі господарювання, обумовлена деградацією довкілля, виявила неможливість успішного вирішення економічних та екологічних проблем прискорення розвитку на базі існуючих теорій. Можна вважати першим офіційним кроком у цьому напрямку проведення Всесвітньої конференції по навколишньому середовищу у Стокгольмі у 1972 р.

Пошук нової парадигми економічного розвитку суспільства залучав все більше прибічників, серед яких одним із найвідоміших став Дж. Гелбрейт, результатом роботи якого над проблемами поєднання економічних та екологічних систем у господарській діяльності стала праця «Нове індустріальне суспільство» [11; 16]. Сутність робіт Дж. Гелбрейта полягає у доведенні можливостей крупних фірм контролювати свої ціни та витрати, переконувати споживачів у суспільній необхідності та значущості таких витрат і в такий спосіб керувати ними, а головним інструментом управління господарською діяльністю є планування у межах теорії «конвергенції», яка набула популярності наприкінці 50-х років ХХ століття (П. Сорокін, Дж. Гелбрейт та ін.). Відповідно до цієї теорії в умовах науково-технічної революції втрачаються розбіжності між капіталістичною та соціалістичною державами, відбувається їх зближення шляхом запозичення одна у одної позитивних рис, створюється «єдине постіндустріальне суспільство» [12].

Процес «соціалізації» у капіталістичній державі проявляється в елементах планування і державного регулювання економіки. Сутність процесу капіталізації в соціалістичній державі полягає у використанні інструментів «надмірної жорсткості» центрального державного управління, визнанні приватної власності, перш за все на природні ресурси, розвитку ринко-

вої економіки, економічного та екологічного плюралізму у прийнятті рішень. У перспективі влада такої держави в конвергентному суспільстві, відповідно до теорії, позбавиться класового характеру і суспільно-політичного контексту (капіталістична і соціалістична), управління перейде до менеджерів (управляючих) – особливо прошарку, що виникає у ході науково-технічної революції.

Іншою спробою побудувати принципово нову парадигму стала робота Даніеля Белла, в якій пропонується концепція постіндустріального розвитку на базі інформаційних технологій, сутність якої полягає у скороченні або навіть зупинці зростання світової економіки і відмові від принципу поділу людства на «золотий мільярд» та периферію, що ним експлуатується [8]. Одним із варіантів реалізації такої концепції можна вважати концепцію глобалізму, в якій межі країн відсутні і є лише громадяни світу.

Пануючі на сьогодні теорії розвитку суб'єктів господарювання з урахуванням екологічних характеристик доцільно поділити на такі групи:

1. Припинення економічного зростання заради уникнення екологічної кризи (К. Боулдінг, Д. Медоуз, Дж. Форрестер, Г. Вудвард).

2. Подолання кризи на основі сполучення ринкових механізмів з державним регулюванням подальшого економічного розвитку (Р. Барр, К. Дойч, У. Дженкс, У. Нордхауз, У. Беккерман).

3. Забезпечення економічного розвитку при перегляді критеріїв та стандартів «якості виробництва та споживання» (Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, А. Таучер, Р. Хейлбронер).

4. Прискорення економічного розвитку для вирішення екологічних проблем суспільства (С. Шмідхейні).

5. Альтернативна модель розвитку та способу життя [10].

Сучасні теорії розвитку характеризуються різними інструментами, базовими принципами залучення природних ресурсів до господарської діяльності, способами та мотиваційними настановами до відтворен-

ня природно-ресурсного потенціалу, охорони навколишнього природного середовища. Але спільними рисами для даних теорій є наявність ринкових провалів, що означає досягнення неефективної за Парето ринкової рівноваги. За В. Парето оптимальною є та ситуація, в якій неможливо зробити будь-якого індивідуума більш забезпеченим без матеріального програшу іншої особи. При цьому «більш забезпечений» означає «більш привілейований (кращий)», а той, що програє матеріально, – «менш привілейований (гірший)». Кожна конкурентоздатна ринкова рівновага – Парето-оптимум, і кожен Парето-оптимум – конкурентоздатна рівновага, поки справедливим є набір обмежувальних припущень (наприклад, досконала інформація, відсутність екстерналій та ін.). «Основна» теорема економіки добробуту прагне узаконювати раціональне поведіння, яке є соціально бажаним, а також виправдовує незначне урядове втручання, щоб поліпшити умови, при яких індивідууми роблять вибори. Втручання держави було б особливо виправдане у тих випадках, коли існують так звані ринкові провали, тобто, коли ясно, що ринки не максимізують колективний добробут. Таким чином, лише уряд на основі втручання на ринку спроможний послабити неминучу напруженість між індивідуальною раціональністю і колективною етикою, яка проявляється через прагнення суспільства до екологічно безпечних умов існування, адже на рівні окремого індивідууму екологічні інтереси не представлені.

В цих умовах домінуючим інструментом гармонізації еколого-економічних інтересів на рівні держави є інститут податків, який представляє систему норм, які визначають порядок сплати податків суб'єктами господарювання, механізми встановлення бази оподаткування, нарахування і стягнення податків, забезпечення легітимності податкових відносин. Особливе місце в системі оподаткування займають екологічні податки, необхідність стягнення яких зумовлюється обмеженістю природно-ресурсного потенціалу та посиленням забруднення навколишнього природного середовища.

Згідно із даними офіційної статистики обсяги пред'явлених екологічних податків та штрафних санкцій за порушення

екологічного законодавства за останнє десятиріччя мають тенденцію до стрімкого збільшення (рис. 1).

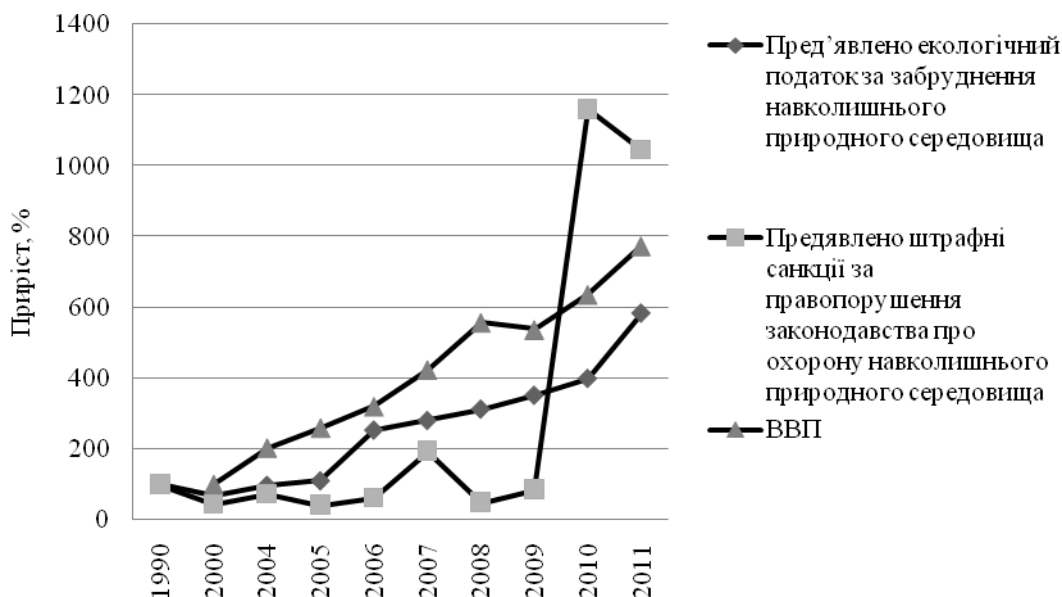

Рис. 1. Динаміка приросту екологічних податків в Україні за період 1990-2011 рр. (розраховано за даними [15, с. 526])

Динаміка екологічних податків та штрафних санкцій, подана у рис. 1, в певній мірі корелює з темпами приросту ВВП, який є відображенням ринкової вартості усіх кінцевих товарів і послуг (тобто призначених для безпосереднього вживання), зроблених за рік у всіх галузях економіки на території держави (регіону) для споживання, експорту й нагромадження. П. Самуельсон говорив, що ВВП – це маяк, який допомагає політикам вести економіку до намічених цілей. Водночас із достатньо рівномірними темпами приросту ВВП та пред'явлених екологічних податків у період 2009-2010 рр. фіксується досить стрімке зростання обсягів пред'явлених штрафних санкцій за правопорушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Причинами такої ситуації слід вважати наслідки глобальної фінансової кризи, в умовах якої значна кількість підприємств-забруднювачів вимушено відмовлялися від реалізації заходів із охорони навколишнього природного середовища задля стабілізації фінансового ста-

ну. Іншою причиною можна вважати посилення екологічного контролю за діяльністю підприємств-забруднювачів довкілля шляхом постійного внесення змін до окремих положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийняття Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року», Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.01.2013 № 22-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми поводження з відходами на 2013-2020 роки» тощо.

Підтвердженням зростання значущості екологічного оподаткування в діяльності суб'єктів господарювання є постійне зростання частки екологічних податків в загальному обсязі податкових надходжень (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика екологічної складової податків в загальному обсязі податкових надходжень в Україні*

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Податкові надходження, млн. грн.	98065,2	125743,1	161264,2	227164,8	208073,2	234447,7	334691,9
Пред'явлено екологічний податок за забруднення навколишнього природного середовища, млн. грн.	374,6	863,5	955,7	1065,3	1198,7	1361,2	1990
Частка екологічних податків в загальній сумі податкових надходжень, %	0,38	0,69	0,59	0,47	0,58	0,58	0,59

* розраховано за даними [15, с. 54, с. 526]

Як свідчать дані, розраховані у табл. 1, частка екологічних податків в загальній сумі податкових надходжень за період 2005-2011 рр. збільшилась з 0,38% до 0,59%. Причинами цього можна вважати інтенсифікацію господарських процесів із одночасним зростанням рівня техногенного навантаження на довкілля через збільшення обсягів викидів, скидів та розміщення відходів, запровадженням нових підвищених нормативів збору за одиницю викидів та скидів шкідливих речовин.

За змістом процедура стягнення податків має на меті фінансування держави у сфері виробництва та розподілу суспільних благ, частиною яких є стан природно-ресурсного потенціалу. Проте виконаний аналіз рівня використання фактично сплачених екологічних податків для фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат, пов'язаних із охороною навколишнього природного середовища, мають вкрай низькі значення (табл. 2).

За період 2005-2011 рр., як свідчать отримані у табл. 2 дані, фіксується збільшення частки використаних коштів із загального обсягу податкових надходжень на охорону навколишнього середовища на капітальні інвестиції та поточні витрати, що спрямовуються на реалізацію заходів природоохоронного значення. Якщо у 2005 р. цей показник ставив 5,16%, то у 2011 р. збільшився практично у 2 рази, сягнув рівня 9,87%. Практичне значення даного показника полягає в можливості здійснення кількісної оцінки інтенсивності участі держави в реалізації природоохоронних

заходів. Але враховуючи, що максимальне значення даного показника може сягати 100%, що свідчить про максимальну участь держави в охороні навколишнього природного середовища, то отримані дані не дозволяють стверджувати про стабільну динамку реалізації державної політики у сфері охорони довкілля та недостатню активність в фінансуванні екологічних програм розвитку.

Для усунення виявлених невідповідностей між рівнем екологічного оподаткування та рівнем інтенсивності заходів із охорони навколишнього природного середовища необхідним є дослідження фундаментальних засад оподаткування суб'єктів господарювання. Джерелом формування системи сучасних екологічних податків є класичні підходи за А. Пігу та Х. Хотеллінгом. При використанні податку А. Пігу необхідним є визнання розриву між приватними та суспільними витратами та виграшами, що становить підґрунтя неефективного розподілу ресурсів. Тоді негативні зовнішні ефекти (приватні витрати на забезпечення економічного розвитку перевищують суспільні) можуть бути усунені за допомогою податку, а позитивні зовнішні ефекти (існують у разі, коли суб'єкти господарювання отримують вигоду без відповідної компенсації при перебільшенні суспільної цінності приватної) – за допомогою субсидій з боку держави. Розмір податку, у такому разі, повинен точно дорівнювати граничному збитку, а субсидії – граничному виграшу. На цей час даний податок вдало використовується при оподаткуванні

викидів та скидів забруднюючих речовин до довкілля, однак для вітчизняної еконо-

міки величина податку не дорівнює граничному збитку реципієнта цих відходів.

Таблиця 2

Розподіл та використання екологічних податків*

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього середовища, тис. грн.	7089,2	7366,6	9691	12176	11073,5	13128	18490,7
Частка з держбюджету:							
капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища, %	8,5	10,3	9,7	19	20,5	8,7	4,4
поточних витрат на охорону навколишнього середовища, %	2,1	1,8	2,2	2,4	4,1	2,7	2,6
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища за рахунок держбюджету, тис. грн.	602,582	758,7598	940,027	2313,44	2270,067 5	1142,136	813,5908
Поточні витрати, на охорону навколишнього середовища за рахунок держбюджету, тис. грн.	148,8732	132,5988	213,202	292,224	454,0135	354,456	480,7582
Сума капітальних інвестицій на поточних витрат на охорону навколишнього середовища за рахунок держбюджету, тис. грн.	751,455	891,359	1153,229	2605,664	2724,081	1496,592	1294,349
Фактично сплачено екологічного податку, тис. грн.	365,610	737,429	981,504	1041,863	1107,599	1229,164	1824,830
Використано коштів із загального обсягу надходжень на охорону навколишнього середовища на капітальні інвестиції та поточні витрати, %	5,16	10,01	10,13	8,56	10,00	9,36	9,87

* розраховано за даними [15, с. 524, с. 526]

За Х. Хотеллінгом встановлення високих норм податків на вичерпні невідновлювані природні ресурси обумовлює тенденції до їх консервації. За розробленим моделями формування ціни при нескінченному періоді видобутку природних ресурсів останні набувають статусу невичерпних, а собівартість видобутку таких ресурсів знижується. Якщо податок подовжує термін видобутку ресурсу і призводить у кінцевому підсумку до зниження собівартості, то така ситуація повністю відповідає вимогам стійкого розвитку, при якому суспільство повинно забезпечувати

задоволення майбутніх потреб шляхом обмеження сучасних. Крім того встановлення такого роду податків дозволяє також спрогнозувати зменшення суспільного добробуту, адже встановлення відповідних податків та їх зростання для стримування обсягів видобутку призведе до падіння суспільної цінності такого ресурсу внаслідок підвищення вартості його споживання, що включатиме і підвищений податок.

Основною ідеєю сучасного екологічного оподаткування є виконання принципу «забруднювач сплачує». Стимулами до скорочення обсягів емісії забруднюючих

речовин до навколишнього середовища для суб'єктів господарювання є можливість зменшення податкових зобов'язань. У межах діючого законодавства виробник включає екологічні податки до собівартості виробленої продукції, тим самим уникаючи від прямої сплати податків екологічного змісту шляхом перенесення реальної сплати податків на споживачів. Збільшення ціни продажу такої продукції створює для потенційних покупців стимули до пошуку продуктів-субститутів за нижчими цінами, вимушуючи виробника здійснювати заходи із оптимізації собівартості за рахунок зменшення обсягів забруднення довкілля. Удосконалення процесів виробництва у напрямку зменшення техногенного впливу відбуватиметься до тих пір, доки не будуть досягнуті встановлені екологічні стандарти. Як результат – податковий стимул до покращень припиняє свою дію. В цих умовах стимулом до подальших екологічних покращень виробничих процесів є етичні спонукання, які визначають міру відповідності індивідуумів за майбутні покоління та стан навколишнього природного середовища. Слід зауважити, що дане твердження не вступає до протиріччя з моделлю Ховарта-Норгаарда, в якій обґрунтовано, що ефективність боротьби із забрудненням довкілля залежить від розподілу доходів між сучасними і майбутніми поколіннями. Тобто економічні стимули до охорони навколишнього природного середовища залишаються, але характеризуються по відношенню до стимулів соціальної відповідальності черговістю виникнення у часі.

Проведене дослідження свідчить про зростаючу роль в забезпеченні економічного розвитку держави екологічних податків, метою стягнення яких є підвищення зацікавленості суб'єктів господарювання до реалізації заходів природоохоронного значення. Встановлено, що не лише податки відіграють роль стимулів до здійснення екологічних покращень в організації господарських процесів, а й стимулоутворюючими є стимули, пов'язані із етичними настановами, що орієнтують суб'єктів господарювання до врахування інтересів май-

бутніх поколінь при дотриманні критеріїв економічної ефективності. Результати проведеного дослідження становлять підґрунтя для удосконалення податкової політики у напрямку підвищення ефективності природоохоронних заходів, що дозволить гармонізувати економічні та екологічні цілі розвитку як на рівні держави, так і окремих суб'єктів господарювання.

Література

1. Ayres R.U. Externalities: economies and thermodynamics / R.U. Ayres, A.V. Kneese // In F. Archibugi and P. Nijkamp (ed.) // *Economy and Ecology: Towards Sustainable Development*, Kluwer, Dordrecht, 1989. – 259 p.
2. Bartelmus P. Measuring national economic performance without using prices / P. Bartelmus // *Ecological Economics*. – 1999. – №29. – P. 155-170.
3. Bosquet B. Environmental tax reform: does it work? A survey of the empirical evidence / B. Bosquet // *Ecological Economics*. – 2000. – №34. – P. 19-32.
4. Bossier F. A fiscal reform for increasing employment and mitigating CO2 emissions in Europe / F. Bossier, T. Brechet // *Energy Policy*. – 1995. – № 23 (9). – P. 789-798.
5. Daly H. *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development* / H. Daly. – Beacon Press, Boston, 1996. – 253 p.
6. Ekins P. Two unannounced environmental tax reforms in the UK: The fuel duty escalator and income tax in the 1990s / P. Ekins, H. Kleinman, S. Bell, A. Venn // *Ecological Economics*. – 2010. – №69. – P. 1561-1568.
7. Kolstad Charles D. *Environmental Economics* / Charles D. Kolstad. – Oxford University Press, Inc., 1999. – 400 p.
8. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: пер. с англ. / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
9. Вишневецький В. П. Оподаткування в емерджентній економіці: теоретичні засади і напрями політики: моногр. / В.П. Вишневецький. – Донецьк: Ін-т еконо-

міки пром-сті НАН України, 2012. – 128 с.

10. Возняк В. Общественное развитие и экология: взаимосвязь, противоречия, кризисы / В. Возняк // Вопросы экономики. – 2003. – №2. – С. 180-183.

11. Глобальный зеленый курс. Доклад март 2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.unep.org/greeneconomy/portals/30/docs/GGND-policy-brief_Russian.pdf.

12. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / Дж.К.Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1969. – 480 с.

13. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування / [Під ред. доктора екон. наук, професора С. К. Харічкова]. – Одеса: ППРЕЕД, 2010. – 484 с.

14. Коммонер Б. Замыкающийся круг / Б.Коммонер. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 280 с.

15. Статистичний щорічник України за 2011 рік / [ред. О.Г. Осауленко]. – К.: Державна служба статистики України, 2010. – 558 с.

16. Сэндлер Т. Экономические концепции для общественных наук / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2006. – 376 с.

17. Тищенко О.М. Податки в системі державного регулювання охорони довкілля розвинутих країн / О.М. Тищенко, С.В. Антоненко // Проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 98-104.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2013